

Боряна Велчева – Андрей Бояджиев

ЗА ЕДНОЕРОВИЯ ПРАВОПИС С Ъ В СТАРИТЕ БЪЛГАРСКИ ПАМЕТНИЦИ

В славистиката вече е установено, че най-старият български кирилски правопис е бил едноеров. Двуроковата кирилица се е появила, както може да се предполага, около средата на X век по времето на цар Петър. В глаголицата най-старият едноеров правопис е с „ъ“. Открива се в някои части на *Синайския псалтир* (Arnim 1930) и в епиграфиката от Североизточна България. Най-древен в това отношение е надписът от с. Черноглавци, Шуменско (Velčeva 2000). Надписът е със глаголица, с буква Ѱ в следконсонантна позиция и със стара дистрибуция на буквите за назални съгласни. Фактът, че на „ъ“ в първата едноерова кирилица съответства „ъ“ в старата глаголица при това в един и същ географски ареал се нуждае от обяснение. Може би то се крие в названията на буквите за „ерове“. В Парижкия *Abecedarium Bulgarsicum* названията на тези букви са „ер“ за „ъ“ и „лаер“ за „ъ“ (вж. КМЕ: I, 20–21, 23). По всяка вероятност единствената ерова буква (ъ) в най-ранната кирилица е имала название „ер“, а с това название е била свързана буквата Ѱ (ъ) в глаголицата. Така кирилското ъ е било заменено с „ъ“ в глаголическия едноеров правопис.

Кирилският „ъ“ е възможно да произхожда както от глаголическото Ѱ, така и от Ѱ. Кирилският правопис само с „ъ“ очевидно се е появил също много рано. Първите случаи са в *Надписа на Йоан* от Теке Козлуджа (Избул). В. Иванова е склонна да отнесе този надпис дори към края на IX век (Иванова 1955: 99; срв. Медынцева–Попконстантинов 1984: 34). Друг ранен случай е *Надписът на Ян* на източната крепостна стена от Вътрешния град (Лисицов 1979: 182). Този правопис остава популярен в старобългарската епиграфика. На него са написани множество надписи, като образци от него можем да видим например сред *Мурфатларските паметници* (Михаилэ 1964) и на най-стария амулет против нежит от с. Одърци, Добричко (Дончева–Попконстантинов 1988, 1994; Дончева–Петкова–Нинов–Парушев 1999).

Най-ранните известни засега кирилски ръкописи от X век само с „ъ“ са *Енинския апостол* (Мирчев–Кодов 1965) и *Ундолските листове* (Минчева 1978: 18–24). Глаголическите букви в най-древния славянски текст на Апостола, заедно с общи черти в двата ръкописа като наклоненото надясно вишщо писмо, буквата ѳ с дълбока чашка и ѳгловата форма, която напомня на

глаголическо ђ, почти пълното отсъствие на букви за йотувани гласни (единственото изключение е употребата на љ в *Енинския апостол*, която се среща 8 пъти, 6 от които след ђ) подсказват връзки на тези два паметника с глаголическата традиция. Те си приличат и по други особености в палеографията и в правописа, които се проследяват в кирилската традиция именно по паметници, близки до едноеровия кирилски правопис с „ѣ“: следи от ѝ с диакритичен знак и от двете страни, честа употреба на двоеточие вместо една точка като препинателен знак, ери със свързваща черта между двата елемента на буквата, както и общи особености на разположението на страницата, като неспазване на правилото за пренос и колебаещ се брой редове в ръкописа (вж. и Тот 1975, 1978, 1980, 1985; Бояджиев 1995).

Старият глаголически епиграфски паметник от с. Черноглавци с едноеров правопис с „ѣ“ поставя също важни въпроси. Както българските археолози установиха, в днешното с. Черноглавци е имало голям манастирски комплекс, свързан както с Преслав, така и с Дръстър през първата половина и около средата на X век (Георгиев 2003: 77). Предполага се, че в Черноглавци е била извънградската резиденция на Дръстърския митрополит, а покъсно и на българския патриарх Дамян (пак там, 75), като в нея е функционирал и представителен книжовен център. Съществуването на писмено средище с едноеров правопис с „ѣ“ в този североизточен край през X век е важно откритие. По всяка вероятност този факт има връзка с разпространението на правописа с „ѣ“ в Северна Добруджа.

Около 970 г. Българският патриарх Дамян премества своето седалище от Дръстър в Средец (Станчева 1999). Преместват се, по всяка вероятност, и книжовници от неговия кръг заедно с книги, писани на кирилица и глаголица (Велчева 2010). Може да се предполага, че сред ръкописите е имало и с едноеров правопис с „ѣ“, а сред книжовниците, писачи с такава правописна практика. От Средец правописът с „ѣ“ и вече с т.нар. „смесени носовки“ започва да се разпространява широко в различни скриптории. Всички късни ръкописи, писани с глаголица, са едноерови, с „ѣ“ (вж. Велчева 1999).

Нещо повече – едноерова писмена практика с „ѣ“ се пренася и в Хърватско. Ранните хърватски ръкописни откъслечи и епиграфски паметници са едноерови, с „ѣ“. Изключение правят само два паметника, които са с едноеров правопис с „ѣ“ – двете колони текст с късна глаголица на л. 29с, 29d и 30а в старобългарското *Асеманиево евангелие* и двата запазени листа от хърватския *Михановичев апостол* от XII век (вж. подробно у Велчева 1999: 111–113; 138).

От всички ранни кирилски правописни системи значително разпространение през XII–XIII век имат едноеровите с „ѣ“. Търновската школа

променя тази практика през XIV век и възражда употребата на двата знака за „ер“ в правописа.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев, А. 1995, Житието на св. Кондрат – първоначалната история на неговия славянски текст и развитието на старобългарската правописна система с голям ер. *Кирило-Методиевски студии* 10, 46–82.
- Велчева, Б. 1999, Късната българска глаголица. *Кирило-Методиевски студии* 12, 87–153.
- Велчева, Б. 2010, Славният и нарочит Сръдъць. *Българска реч* 16, № 1–2, 59–63.
- Георгиев, П. 2003, Манастирът от X век при с. Черноглавци, Шуменска област. В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“: Център за славяно-византийски проучвания „проф. Иван Дуйчев“* 93, № 12, 71–85.
- Дончева, Л. – Попконстантинов, К. 1988, За грамотността в средновековното селище при Одърци, Толбухинско. *Добруджа* 5, 93–102.
- Дончева, Л. – Попконстантинов, К. 1994, Апокрифна молитва от X–XI в. върху оловен амулет от с. Одърци. В: *Сборник в чест на академик Димитър Ангелов: История Византии и Болгарии в V–XIV вв.* София: БАН, 288–292.
- Дончева-Петкова, Л. – Нинов, Л. – Парушев, В. 1999, *Одърци: Селище от Първото българско царство, т. 1.* София: БАН.
- Иванова, В. 1955, Надписът на Мостич и преславският епиграфски материал. В: Станчев, Ст. – Иванова, В. – Балан, М. – Боев, П. *Надписът на чъргубия Мостич.* София: БАН, 43–144.
- КМЕ – Диневков, П. (гл. ред.), *Кирило-Методиевска енциклопедия, т. 1.* София: БАН, 1985.
- Лисицов, Ст. 1979, Разкопки на източната крепостна стена от Вътрешния град на Преслав през 1973–1974. *Плиска–Преслав* 1, 181–182, обр. 10.
- Медынцева, А. – Попконстантинов, К. 1984, *Надписи из Круглой церкви в Преславе.* София: БАН.
- Минчева, А. 1978, *Старобългарски кирилски откъслечи.* София: БАН.
- Мирчев, К. – Кодов, Хр. 1965, *Енински апостол: Старобългарски паметник от XI век.* София: БАН.
- Михаилз, Г. 1964, Старославянские надписи, открытые в с. Басарабь (обл. Добруджа). *Revue romaine de linguistique* 9, 149–158.
- Станчева, М. 1999, *София от древността до нови времена.* София: Нов български университет.
- Х. Тот, И. 1975, Житие Кондрата. *Studia Slavica Hung.* 12, 237–275.
- Х. Тот, И. 1978, К изучению одноеровых памятников XI в. *Studia Slavica Hung.* 24, № 3–4, 228–258.
- Х. Тот, И. 1980, К палеографии одноеровых памятников XI века (на материале памятников русской редакции древнеболгарского языка). В: *Славянска палеография и дипломатика, т. 1.* София: СИБАЛ, 96–102.

- Х. Тот, И. 1985, *Русская редакция древнеболгарского языка в конце XI – начале XII в.* София: БАН.
- von Arnim, B. 1930, *Studien zum altbulgarischen Psalterium Sinaiticum.* Leipzig: Markert & Petters.
- Velčeva, B. 2000, Bernd von Arnim und die Glagolica. В: Miklas, H. (ред.), *Glagolitica: Zum Ursprung des slavischen Schriftkultur.* Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 43–47. (= Schriften der Balkan-Kommission. Philologische Abteilung 41.)